

Het goede leven
in de Capability Approach van Martha Nussbaum
een politieke theorie of een evaluatie van het goede leven?

The Good Life
in Martha Nussbaum's Capability Approach
a political theory or an evaluation of good living?

Inhoudelijk begeleider: dr. Jeroen Vanheste
Examinator: drs. Herman Simissen
Presentatiebegeleider: drs. Lieke van den Bulck- van der Linden
Taalbegeleider: drs. Wouter Valentgoed

Open Universiteit, Faculteit Cultuur- en rechtswetenschappen

Johan Klein

Veerschipper 15, 3401 PK IJSSELSTEIN

Email: johanklein@gmail.com

Studentnummer: 850023621

Datum: 29 januari 2016

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1

INLEIDING

HOOFDSTUK 2

DE CAPABILITY APPROACH VAN NUSSBAUM

2.1 De Capability Approach: hoe kan ik een goed leven leiden? 6

2.2 De Capability Approach van Martha Nussbaum 6

2.3 Capabilities en functionings 7

2.4 Tien capabilities 8

HOOFDSTUK 3

DE ETHIEK VAN ARISTOTELES

3.1 Het florerende leven: zie Aristoteles 10

3.2 De politieke filosofie van Aristoteles: doel van de staat is het goede leven 10

3.3 Een eudaimonistische ethiek: het goede leven 11

3.4 Een teleologische ethiek: hoe moet ik leven? 11

3.5 Een deugdethiek: streven naar voortreffelijkheid 12

3.6 Geluk in de CA^N 13

3.7 Resumé 13

HOOFDSTUK 4

CA^N: ENKELE MEER SPECIFIEKE ELEMENTEN

4.1 Drie soorten capabilities 15

4.2 Twee bijzondere capabilities 16

4.3 Tragische keuzes 16

4.4 Een contra-theorie 17

HOOFDSTUK 5

AANVULLINGEN EN KRITIEK OP DE BENADERING

5.1 Capability-zekerheid, vruchtbare capability en ondermijnende achterstand 18

5.2 Vruchtbare functioning 18

5.3 Functionings of capabilities? 19

5.4 Vrijheid vereist verantwoordelijkheid 20

5.5 Over de conceptuele keuzes van de CA^N 20

HOOFDSTUK 6

HET MENSBEELD VAN MARTHA NUSSBAUM

- 6.1 Kwetsbaarheid 22
- 6.2 De rol van emoties in de morele reflectie 22
- 6.3 Menselijke waardigheid en gelijkheid 23
- 6.4 Aristoteles en de essentie van de mens 23
- 6.5 Een open theorie van het goede 24
- 6.6 Tien essentiële kenmerken van de mens 25
- 6.7 Kenmerken in termen van functionings? 25
- 6.8 Twee verschillende drempelwaarden 26
- 6.9 Anno 1992: twee lijsten 27
- 6.10 Drie grondslagen van Nussbaums essentialisme 28
- 6.11 Het overschrijden van grenzen 29
- 6.12 Resumé 30

HOOFDSTUK 7

CONCLUSIE

BIJLAGE 1

De tien central capabilities

SAMENVATTING

Nussbaums versie van de Capability Approach is gefundeerd op het filosofische werk van Aristoteles. Zijn essentialistische mensbeeld en zijn ethiek vormen de belangrijke grondslagen van de benadering.

Het goede leven is het leven dat overeenkomt met de menselijke waardigheid. Dat idee werkt Nussbaum uit zodra zij de essentiële kenmerken van een mens benoemt en deze in een lijst met 'human functional capabilities' opneemt, waarmee zij een concept van het goede leven formuleert. De lijst is een aanzet om vast te stellen wat nodig is voor een goed leven op individueel niveau. Gelet op de vrijheid voor het uitoefenen van allerlei vormen van activiteiten in het dagelijks leven (de 'doings and beings', of 'functionings') die door het individu waardevol worden geacht, is het onmogelijk een poging te doen alle realiseringvormen van het goede leven in één omvattende ethiek op te nemen.

Hoewel toeval een rol speelt, kan de individuele mens het goede leven realiseren. Ethiek als technè is een methode om zich als kwetsbare mens te wapenen tegen essentiële beperkingen die aan de mens eigen zijn; daartoe beveelt Nussbaum ons de methode van de interne transcendentie aan. Het praktisch verstand en onze emotionele capaciteiten zijn unieke, typisch menselijke vermogens die wij dienen te ontwikkelen om het goede leven te realiseren. De mens is verantwoordelijk voor het goede leven.

Aangezien kwetsbaarheid niet kan worden opgeheven, dient de organisatie van de samenleving zodanig te zijn dat alle burgers kansen krijgen aangeboden een goed leven te leiden. Het goede leven is het goede samen leven.

De benadering van Nussbaum geeft aan wat de kern uitmaakt van onze humaniteit en ze geeft de contouren van de taken die daaruit voor de overheden volgen. De Capability Approach van Nussbaum bevat zowel een politieke theorie, als een methode voor een evaluatie van het goede leven.

HOOFDSTUK 1 INLEIDING

Ethiek houdt zich bezig met de vraag wat het goede leven voor de mens inhoudt. Het antwoord op de vraag wordt voor een belangrijk deel bepaald door ons mensbeeld.¹ Plato en Aristoteles zijn de grondleggers geweest van het humanistische mensbeeld. Sinds de negentiende eeuw hebben grote denkers als Marx, Nietzsche, Freud, Sartre en Foucault op verschillende wijze kritiek gegeven op het humanistische mensbeeld. De laatste decennia grijpen filosofen terug op het antieke mensbeeld en worden pogingen gedaan om er hernieuwde invulling aan te geven.²

In Nederland is levenskunst een populair onderwerp. Zo onderneemt Dohmen in 2013 een poging³ om de deugdethiek van Aristoteles aan te scherpen. Hoewel Dohmen aanstipt dat Van Tongeren reeds in 2003 de deugdethiek een echte ethiek van de levenskunst noemde, probeert Dohmen de deugdethiek een extra dimensie te geven om zo te komen tot een bestaansethiek of levenskunst.

Onderwerp en probleemstelling

Dohmen maakt, net als andere denkers in de hedendaagse filosofische levenskunst, veelvuldig gebruik van het werk van de filosoof Martha Nussbaum. Dat is op zich niet verwonderlijk, aangezien Nussbaum zich al een groot deel van haar lange loopbaan vanuit veel invalshoeken bezighoudt met vraagstukken over menselijke waardigheid, humaniteit en de vraag naar het goede leven. Ook Van der Burg wijst op de veelzijdigheid van Nussbaums oeuvre. Tijdens haar carrière richt Nussbaum zich vanuit wisselende thema's op het goede leven, zo stelt Van der Burg. Nussbaum wil nagaan wat het goede leven inhoudt, hoe we het goede leven kunnen realiseren en hoe een samenleving waarbinnen het goede leven plaatsvindt, dient te worden ingericht.⁴

In 2011 publiceerde Nussbaum *Creating Capabilities. The Human Development Approach* waarin zij haar versie van de zogenaamde Capability Approach presenteert. In deze scriptie wil ik ingaan op het mensbeeld dat aan de Capability Approach ten grondslag ligt en wil ik op zoek gaan naar verbindingen met het denken over levenskunst. Om dit na te gaan heb ik onderzoek gedaan naar ideeën van Nussbaum over het goede leven zoals dat zou kunnen blijken uit haar

¹ Algra 1994, 130.

² Vanheste 2015, 13-15.

³ Dohmen 2013A, 66-73.

⁴ Van der Burg 2005, 411.

Capability Approach. Ik verwacht dat ik met dit onderzoek een bijdrage kan leveren aan het hedendaagse debat over het goede leven.

De probleemstelling van deze scriptie luidt dan ook: Welke visie op het goede leven blijkt uit de Capability Approach van Martha Nussbaum?

Om de probleemstelling te kunnen beantwoorden, stel ik de volgende vier onderzoeksvragen:

- Wat zijn de voornaamste kenmerken van de Capability Approach van Nussbaum?
- Welk mensbeeld ligt ten grondslag aan de Capability Approach van Nussbaum?
- Op welke filosofische traditie baseert Nussbaum haar Capability Approach?
- Welke aanvullingen op de Capability Approach zijn er voorgesteld?

Het onderzoek komt tot stand via een literatuurstudie. Ik gebruik twee primaire bronnen van Nussbaum. *Creating Capabilities. The human development approach* (2011) beschouwt zij als een “summary and re-statement” van al haar eerdere publicaties over dit onderwerp. Dit boek wil ik gebruiken om de grote lijnen van haar versie van de Capability Approach (CA^N) te schetsen. Belangrijke aanknopingspunten van de ontstaansgeschiedenis van de benadering zijn aanwezig in *Human functioning and social justice. In defense of Aristotelian essentialism* uit 1992. Dat werk geeft bovendien veel inzicht in haar mensbeeld.

Secundaire bronnen zijn in enorme aantallen voorhanden. Robeyns heeft veel gepubliceerd over de Capability Approach. Haar werk heeft mij geholpen bij het beter begrijpen van de CA. Ook noemt zij enkele interpretaties, enkele kritieken en voorstellen voor vervolgdebat. Wolff en De-Shalit hebben zeer recent belangrijke aanvullingen op de CA^N voorgesteld. Jacobs heeft mij geholpen bij het doorgronden van het artikel van Nussbaum uit 1992. Nussbaums werk is doordeesemd met het gedachtegoed van Aristoteles. Om dat expliciet te maken, heb ik een tekst van Algra en een tekst van Van Tongeren willen gebruiken. Van der Burg gaat in op het mensbeeld van Nussbaum.

In de volgende zes hoofdstukken wil ik de onderzoeksresultaten gaan bespreken. Hoofdstuk 2 beschrijft de belangrijkste kenmerken van de CA. Daarna bespreek ik in hoofdstuk 3 de ethiek van Aristoteles. Hoofdstuk 4 beschrijft enkele specifieke kenmerken van de CA^N, terwijl hoofdstuk 5 ingaat op enkele aanvullingen die door anderen zijn voorgesteld. Hoofdstuk 6 bespreekt het mensbeeld van Nussbaum dat ten grondslag ligt aan haar Capability Approach. In het laatste, zevende hoofdstuk, wil ik de probleemstelling en de onderzoeksvragen gaan beantwoorden.

HOOFDSTUK 2 DE CAPABILITY APPROACH VAN NUSSBAUM

In dit hoofdstuk bespreek ik de belangrijkste kenmerken van de Capability Approach van Nussbaum.

2.1 De Capability Approach: hoe kan ik een goed leven leiden?

De Belgische filosoof Robeyns introduceert de Capability Approach in een hoorcollege tijdens een seminar⁵ door te verwijzen naar een citaat uit 2009 van de grondlegger ervan, de Indiase filosoof en econoom Amartyr Sen: “It is an intellectual discipline that gives a central role to the evaluation of a person’s achievements and freedoms in terms of his or her actual ability to do the different things a person has reason to value doing or being”. Om duidelijk te maken dat de kern van de CA betrekking heeft op levenskwaliteit en op de vrijheid om een goed leven te leiden, geeft Robeyns in haar college een toelichting op de vier centrale aspecten die in deze kernachtig geformuleerde definitie van de CA aanwezig zijn. Allereerst is er in de CA sprake van een evaluatie van de situatie waarin een individu zich bevindt. Ten tweede gaat het hier over de mogelijkheid van het individu om in vrijheid te kunnen handelen. In de derde plaats gaat het over de mogelijkheid om als individu verschillende dingen te kunnen doen. Tot slot bevat de definitie zeer expliciet de gedachte dat het gaat om het actualiseren van mogelijkheden die door het individu als waardevol worden ingeschat. Het gaat dus over de vrijheid voor het uitoefenen van allerlei vormen van activiteiten in het dagelijks leven (de ‘doings and beings’) die door het individu waardevol worden geacht.

De CA (eerder een denkkader of *framework*, dan een theorie) stelt de kwaliteit van leven dus op twee manieren centraal: enerzijds als de gerealiseerde kwaliteit en anderzijds als de mogelijkheid om een goed leven te leiden. Robeyns benadrukt dat het in de filosofie en de ethiek gebruikelijk is de termen ‘quality of life’ en ‘well being’ als synoniemen te hanteren.

2.2 De Capability Approach van Martha Nussbaum

Net als vele andere hedendaagse filosofen die zich bezighouden met de CA verwijst ook Martha Nussbaum allereerst naar Amartyr Sen als zij haar versie van de Capability Approach (CA^N) introduceert. Zij wijst erop dat Sen zijn CA als denkkader heeft gelanceerd met de bedoeling om vergelijkingen te kunnen maken over levenskwaliteit, maar dat Sen ook wil aantonen dat de CA superieur is aan diverse utilitaristische

⁵ Robeyns 2013, vanaf 3:14.

benaderingen en quasi-rawlsiaanse benaderingen. Nussbaum merkt op dat zij in haar versie van de benadering iets weglaat: zij gaat niet op zoek naar een alomvattende waardering van de kwaliteit van leven in een samenleving. Deze focus op de CA zien we vooral terug bij Sen, zo stelt zij. Nussbaum wil met haar CA^N met name op zoek gaan naar een theorie van sociale rechtvaardigheid.⁶ Jacobs formuleert dit centrale thema in de benadering van Nussbaum in de vorm van een vraag: ‘hoe kan de samenleving zo worden ingericht dat de humaniteit wordt bevorderd?’⁷

2.3 Capabilities en functionings

Capabilities zijn de antwoorden op de vraag: Wat kan deze persoon hier werkelijk doen en zijn? Door de vraag op deze wijze te stellen geeft Nussbaum direct aan wat de essentie van capabilities is: het is een reeks handelingsmogelijkheden of kansen waaruit een mens in vrijheid kan kiezen. De keuze die een mens vervolgens daadwerkelijk maakt, wordt aangeduid met de term *functioning*. Deze term sluit goed aan bij het dagelijks taalgebruik zodra we het hebben over ons functioneren: wie zijn we, wat zijn we en wat doen we?

Capabilities bevatten dus een vrijheidsaspect: de vrijheid om combinaties van *functionings* te realiseren. *Functionings* zijn de bezigheden en de manieren van zijn.⁸

Het subtiele verschil tussen capabilities en *functionings* blijkt uit het woord ‘kunnen’: capabilities beschrijven bezigheden en manieren van zijn (*functionings*) die een mens zou *kunnen* kiezen. Nussbaum illustreert dit idee met een voorbeeld dat zij ontleent aan Amartya Sen: iemand die sterft van de honger en iemand die aan het vasten is, hebben een zelfde type *functioning* gemeen. Zij beschikken daarentegen niet over dezelfde *capability*⁹: iemand die aan het vasten is, heeft daarvoor gekozen, maar iemand die verhongert heeft daar niet voor gekozen.¹⁰

Voorbeelden van functionings

Robeyns geeft nog enkele voorbeelden van *functionings*. Als voorbeelden van ‘the beings’ noemt zij o.a.: goed gevoed zijn, ondervoed zijn, opgeleid worden, woonachtig zijn, deel uitmaken van een netwerk. Als voorbeelden van ‘the doings’ noemt zij o.a.: reizen, voor

⁶ Nussbaum 2012, 36 e.v.

⁷ Jacobs 1999, 177.

⁸ Nussbaum 2012, 40-41.

⁹ Van Kappel voegt in 2012 in *Mogelijkheden scheppen* een noot van de vertaler toe. In eerdere publicaties van Nussbaum vertaalde hij de term *capability* met ‘vermogen’; inmiddels is de term ‘*capability*’ ook in het Nederlandse taalgebied gangbaar, zodat de term ‘vermogen’ weer vrijkomt. ‘*Capability*’ vertaalt Van Kappel met ‘*capability*’, en niet als ‘vermogen’; vermogen wordt gebruikt voor de vertaling van ‘*capacity*’.

¹⁰ Nussbaum 2012, 46-47.

een kind zorgen, stemmen tijdens een verkiezing, deelnemen aan een debat, het gebruiken van drugs, het doden van dieren, het eten van dieren, het gebruiken van brandstof.

Robeyns merkt op dat het begrip ‘functionings’ op zichzelf moreel neutraal is: een functioning kan eenduidig goed zijn (in goede gezondheid zijn), maar ook eenduidig slecht zijn (verkracht worden). Van andere functionings daarentegen kan niet ogenblikkelijk worden vastgesteld of zij goed of slecht zijn. Dat kan te maken hebben met de context en bovendien met de normatieve theorie die we aanhangen. Is het goed of slecht dat een moeder fulltime voor haar peuter zorgt? Een feministe zal een andere mening hebben dan een traditionele huisvrouw.¹¹

2.4 Tien capabilities

Capabilities bevatten dus volgens Nussbaum de essentiële voorwaarden waardoor waardig leven mogelijk kan worden. Meer dan twintig jaar geleden begon zij aan het ontwikkelen van een lijst met tien essentiële capabilities. Hieronder volgt een (door mij) ingekorte versie, op basis van de lijst uit 2012.¹²

1. Leven. In staat zijn om een menselijk leven van normale duur tot het einde toe te leiden, om niet voortijdig te sterven voordat het je tijd is of voordat je leven zo gereduceerd is dat het niet meer de moeite waard is geleefd te worden.
2. Lichamelijke gezondheid. In staat zijn om een goede gezondheid te hebben, inclusief gezondheid met betrekking tot voortplanting. In staat zijn geschikt voedsel en onderdak te verwerven.
3. Lichamelijke onschendbaarheid. In staat zijn om je vrijelijk van de ene plek naar de andere te verplaatsen, en om gevrijwaard te zijn van tegen de persoon gericht geweld, inclusief seksueel en huiselijk geweld. Gelegenheid hebben tot seksuele bevrediging en keuzes inzake voortplanting.
4. Zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken. In staat zijn om de zintuigen te gebruiken, te fantaseren, te denken en te redeneren, en deze dingen te doen op een ‘waarlijk menselijke’ wijze [...].¹³

¹¹ Robeyns 2012, 2.

¹² Nussbaum 2012, 57-59.

¹³ Een aantal omschrijvingen heb ik ingekort; in bijlage 1 vindt u de volledige lijst.

5. Gevoelens. In staat zijn om gehecht te zijn aan dingen en mensen buiten onszelf, om hen lief te hebben die ons liefhebben en zich om ons bekommeren, om te rouwen bij hun afwezigheid [...].

6. Praktische rede. In staat zijn om een conceptie van het goede te vormen en je bezig te houden met een kritische bezinning op de planning van je leven [...].

7. Sociale banden. A. In staat zijn om met en voor anderen te leven [...] B. Kunnen beschikken over de maatschappelijke grondslagen die je wapenen tegen vernedering en je in staat stellen tot zelfrespect [...].

8. Andere biologische soorten. In staat zijn om te leven voor en in relatie met dieren, planten en de wereld van de natuur.

9. Spel. In staat zijn om te lachen, te spelen en te genieten van recreatieve activiteiten.

10. Vormgeving van eigen omgeving. A. Politiek. Daadwerkelijk kunnen participeren in politieke keuzes die je leven sturen [...]. B. Materieel. In staat zijn eigendom te verwerven [...] arbeid kunnen verrichten als een menselijk wezen dat de praktische rede beoefent en zinvolle relaties van wederzijdse erkenning aangaat met andere werkenden.

Mogelijkheden creëren

Het centrale idee van de CA^N is dat uit respect voor de menselijke waardigheid het zo dient te zijn dat individuele burgers op elk van de tien genoemde domeinen boven een zekere capability-drempel (threshold)¹⁴ komen. Overheden dienen mogelijkheden en voorwaarden te creëren opdat hun burgers een menswaardig bestaan kunnen opbouwen.¹⁵

Nussbaum beschouwt de lijst nadrukkelijk als een voorstel waarbij het zeer aannemelijk is dat op op grond van argumentatie onderdelen van haar lijst gewijzigd zouden kunnen worden.¹⁶

¹⁴ In paragraaf 6.8 bespreek ik het idee van drempelwaarden.

¹⁵ Nussbaum 2012, 45.

¹⁶ Nussbaum 2012, 61.

HOOFDSTUK 3 DE ETHIEK VAN ARISTOTELES

In hoofdstuk 2 heb ik de belangrijkste kenmerken van de CA^N beschreven. Het denken van Aristoteles is belangrijk voor een juist begrip van het werk van Nussbaum. Voordat ik inga op meer specifieke elementen van en enkele aanvullingen op de CA^N, wil ik in dit hoofdstuk enkele centrale gedachten uit de ethiek van Aristoteles bespreken. De weergave van zijn gedachtegoed ontleen ik aan teksten van Nussbaum, Algra en Van Tongeren.

3.1 Het florerende leven: zie Aristoteles

In haar publicatie uit 2012 geeft Nussbaum bij de registreringang ‘het florerende leven’ de verwijzing ‘zie Aristoteles’. Nussbaum noemt Aristoteles haar vroegste en belangrijkste westerse bron van de CA^N. Aan toekomstige politici probeert Aristoteles te onderwijzen wat zij dienden te verstaan onder het doel van de samenleving. Enkelvoudige doelen zoals rijkdom wijst hij af; ook plezier of het bevredigen van verlangens zijn geen goede graadmeter voor datgene wat de samenleving dient te bevorderen. Aristoteles zocht naar meervoudige, onderling onmeetbare grootheden, een opvatting die in het concept van de tien capabilities aanwezig is.¹⁷

3.2 De politieke filosofie van Aristoteles: doel van de staat is het goede leven

Met zijn politieke filosofie houdt Aristoteles zich bezig met het goede leven van de gemeenschap. De staat is er niet alleen om het leven van de burgers te beschermen, de staat is er ook om het goede leven, de ontplooiing van de burgers, te beschermen en te bevorderen: de staat moet zorg dragen voor de deugden van de burgers.¹⁸ We zagen in het vorige hoofdstuk dat ook het perspectief van Nussbaum in haar benadering ligt bij de rol van de staat.

Tegelijkertijd kan het niet zo zijn dat de mens slechts gericht is op het eigen welzijn. De verstandige mens heeft, dankzij de morele verstandigheid (phronèsis), goed zicht op het doel van het goede leven, en beseft dat hij niet voor zichzelf kan zorgen zonder de steun van de samenleving waar hij deel van uitmaakt. De mens is een gemeenschapswezen: hij kan niet ‘gelukken’ in een ongelukkige gemeenschap.¹⁹

¹⁷ Nussbaum 2012, 174-176.

¹⁸ Algra 1994, 140-141.

¹⁹ Van Tongeren 1992, 37.

3.3 Een eudaimonistische ethiek: het goede leven

De vraag naar het goede leven staat centraal in de eudaimonistische ethiek van Aristoteles. Het goede voor de mens, zijn hoogste doel, d.w.z. datgene wat in zijn bestemming ligt, is eudaimonia (geluk). Aan dat verlangen naar eudaimonia beantwoordt een vermogen (een potentie) om het te kunnen vervullen. Aristoteles geeft een specifieke invulling aan dit begrip. Zoals zojuist al opgemerkt, verwerpt hij geluk als lustbeleving, rijkdom en eer en geeft als alternatief dat eudaimonia bestaat in het uitoefenen van de functie die de mens eigen is.²⁰ De mens moet om zijn geluk te bereiken, zijn functie of taak (ergon) realiseren of in werking stellen: tot en-ergeia brengen. Geluk wordt daarmee een zo goed mogelijke verwerkelijking van het eigen ergon van de mens, modern vertaald: optimale zelfverwerkelijking, op perfectionistische wijze.

Een mensenleven kent verschillende soorten doelen. Het ene doel is weer middel ter bereiking van een ander doel. Volgens Aristoteles dient de mens iedere handeling en iedere keuze blijvend te richten op het hoogste doel: alle dingen worden gedaan vanwege het goede. Aan de activiteiten koppelt hij plezier (hedone): zo krijgt elke activiteit (toch) zijn eigen genieting. Geluk zonder genot is volgens Aristoteles een absurditeit.²¹

3.4 Een teleologische ethiek: hoe moet ik leven?

Aan het verlangen naar eudaimonia herkennen we de teleologische ethiek van Aristoteles. Hij begrijpt in zijn teleologische metafysica alle werkelijkheid in relatie tot een doel dat daarin nagestreefd wordt. Alle dingen (de zijnden) zijn in beweging naar hun bestemming, die ze als doel in zichzelf (entelechie) meedragen: het doel is daarmee aan de dingen immanent. Het doel is als het ware de oorzaak (doeloorzaak, *causu finalis*) van wat de *dingen zijn*.

Op deze wijze beschouwt Aristoteles ook de mens en wat mensen 'be-doel-en'. Het doel van het menselijk handelen is het doorgronden van de zin van het leven: het beste leven probeert dat doel beter te leren kennen.²² Het doel is daarmee geen eindproduct (zoals bijvoorbeeld het schrijven van een boek), maar het doel is de activiteit zelf, wanneer die op de beste manier wordt voltrokken. De vraag van Aristoteles' ethiek luidt daarmee 'Hoe moet ik leven?'. De mens kan zich die vraag stellen, aangezien hij beschikt over de rede; het verstand is het meest eigene, meest kostbare van de ziel. Als enige soort beschikt de

²⁰ Algra 1994, 134-135.

²¹ Van Tongeren 1992, 26-39.

²² Van Tongeren 1992, 26-27.

mens over het intellect. Daarom, zo stelt Aristoteles, moet de mens met name dit specifieke vermogen ontwikkelen; in die activiteit moet het menselijk geluk gelegen zijn.²³

3.5 Een deugdethiek: streven naar voortreffelijkheid

Geluk ligt dus in de bestemming van de mens. De zelfverwerkelijking moet zo optimaal (voortreffelijk) mogelijk gebeuren. Aretè (=deugd) betekent voortreffelijkheid. Om te achterhalen waaruit die deugd bestaat, grijpt Aristoteles terug naar de functie van de mens waarin een tweedeling bestaat van denken en verlangen of streven. Er zijn daarom twee vormen van excellentie: de verstandsdeugd en de karakterdeugd.²⁴

Drie verstandsdeugden (intellectuele deugden)

Aristoteles herkent drie verstandsdeugden: kennis of wetenschap (episteme), inzicht (nous) en praktisch verstand (phronesis). Phronesis is gericht op maken van juiste keuzen bij het handelen. Het is het calculerend vermogen, dat in iedere situatie opnieuw de veranderlijke en individuele factoren afweegt die de beslissing beïnvloeden. Het praktisch verstand wordt verkregen door gewenning en oefening.²⁵

De karakterdeugd (de ethische deugd)

Ook de ethische deugd wordt verworven door gewoontevorming. Gewoonte is in het Grieks 'ethos', dat ook weer 'karakter' betekent. Alleen door goede vorming of opvoeding wordt de mens deugdzaam: niemand wordt deugdzaam geboren. Dankzij de opvoeding ontstaat een dispositie (gedragspatroon), een patroon dat men in zich heeft, als een tweede natuur: een geneigdheid tot een bepaald soort handelen. Een deugdzame dispositie blijkt uit doen én laten, uit activiteit én passiviteit. Een handeling is pas deugdzaam als zij uiting is van de dispositie.²⁶

Phronèsis: de verstandige mens weet goed te handelen

Karakterdeugden en praktisch verstand gaan dus hand in hand: men ontwikkelt geen karakterdeugden zonder praktisch verstand. Deugd heeft met een keuze te maken waarbij de morele handeling of houding altijd op een of andere wijze gewild moet zijn.

De juiste keuze kan niet vooraf en in het algemeen worden vastgesteld: het hoe te handelen is per situatie verschillend en betekent dus telkens weer overwegen welke dingen in een bepaalde situatie een handeling of houding goed maken.

²³ Algra 1994, 130-139.

²⁴ Van Tongeren 1992, 31.

²⁵ Algra 1994, 136-139.

²⁶ Algra 1994, 136-139.

Phronèsis impliceert ook een vatten van het doel. Zonder een goede dispositie zou verstandigheid slechts slimheid zijn.²⁷

Aristoteles stelt dat de deugdzame activiteit op zichzelf niet genoeg zou kunnen zijn voor het bereiken van het hoogste doel: men heeft een redelijke tijd van leven nodig. En daarnaast zijn een aantal externe factoren van belang: goede gezondheid, een zekere mate van lichamelijke schoonheid, bezit en vrienden.²⁸ De bijdrage van de CA^N is dat zij een krachtige aanzet geeft, in de vorm van een lijst met capabilities, om deze externe factoren nader te beschrijven. De lijst van tien capabilities grijpt dus terug op het denken van Aristoteles.

3.6 Geluk in de CA^N

Op een vraag van een student tijdens een hoorcollege²⁹ op welke wijze een conceptie van geluk in de CA^N aanwezig is, antwoordt Nussbaum met de volgende redenering. Een en ander hangt af van wat men bedoelt met geluk: enerzijds kan men, in navolging van Bentham, spreken over een gevoel van plezier, anderzijds over tevredenheid met het leven als een geheel. Maar, indien er dieper in wordt gegaan op de tweede benadering, leidt dat tot ambiguïteit: bedoelt men dat men een gevoel van tevredenheid heeft (over het leven als geheel), of bedoelt men dat men oordeelt dat het leven succesvol is geweest? Nussbaum verwijst in deze kwestie graag naar John Stuart Mill's laatste woorden op zijn sterfbed ('I have done my work'). Terwijl geluk in de zin van plezier geen deel uitmaakt van het sterven, oordeelde Mill met zijn woorden positief over zijn leven als geheel.

3.7 Resumé

Uit datgene wat tot nu toe is besproken blijkt dat Nussbaum haar versie van de Capability Approach in belangrijke mate baseert op Aristoteles' opvatting van de mens en zijn idee van de ideale samenleving. Enkele van zijn belangrijke gedachten vormen het fundament van de Capability Approach: zijn deugdethiek, die is ingekaderd in een leer over het geluk of de zin van een menselijk leven. Het individu moet zijn levenswijze daarop afstemmen, maar ook dienen we onze manier van samenleven te optimaliseren.

Nussbaum kiest voor haar versie van de CA een duidelijk perspectief: zij streeft op grond van een appel op elementaire fatsoenlijkheid en menselijke waardigheid naar een rechtvaardige samenleving die in haar ogen gerealiseerd is, zodra het voor ieder individu

²⁷ Van Tongeren 1992, 37.

²⁸ Algra 1994, 134-135.

²⁹ Nussbaum 2010, vanaf 59:14.

mogelijk is geworden een goed leven te leiden. Dat houdt in dat de CA^N zich richt op het bieden van gelijke kansen en handelingsmogelijkheden aan de individuele mens. Tegelijkertijd wil Nussbaum geen allesomvattende uitspraak doen over de inhoud van het goede leven; het is het individu dat uiteindelijk de keuze maakt over het eigen doen en laten. Deze oproep aan de mens vinden we terug in de deugdethiek van Aristoteles. Haar persoonlijke opvatting over het goede leven (een leven vol activiteiten, aldus leidend tot een gevoel van plezier) blijkt uit haar verwijzing naar de laatste woorden van Mill, maar lijkt tegelijkertijd ook door Aristoteles geïnspireerd.

HOOFDSTUK 4 CA^N: ENKELE MEER SPECIFIEKE ELEMENTEN

In hoofdstuk 2 heb ik de belangrijkste kenmerken van de benadering gepresenteerd. In dit vierde hoofdstuk wil ik enkele meer specifieke elementen van de CA^N bespreken.

4.1 Drie soorten capabilities

De CA^N maakt onderscheid tussen drie soorten capabilities: de elementaire capabilities, de inwendige capabilities en de gecombineerde capabilities. Elementaire capabilities zijn de aangeboren vermogens die noodzakelijk zijn om ontwikkeling en oefening mogelijk te maken. Voorbeelden zijn het spraak- en taalvermogen, welke aanwezig zijn bij pasgeborenen en nog tot ontwikkeling zullen gaan komen. Inwendige capabilities zijn de eigenschappen en vaardigheden die tot ontwikkeling kunnen komen door interactie met de sociale, politieke en economische omgeving. Voorbeelden zijn het spreken van een taal, het overwinnen van faalangst en het vormen van een politiek standpunt. De directe omgeving en de samenleving spelen een belangrijke rol bij het tot wasdom brengen van de inwendige capabilities en tonen het belang aan van onderwijs, gezondheidszorg en een stabiele gezinssituatie. Gecombineerde capabilities zijn de inwendige capabilities gecombineerd met alle sociale, politieke en economische omstandigheden waardoor de capability daadwerkelijk omgezet kan worden in een functioning. Voorbeelden zijn de vrijheid van godsdienstuitoefening en de vrijheid van meningsuiting. Nussbaum benadrukt het belang om onderscheid te maken tussen inwendige en gecombineerde capabilities. Een samenleving die het haar burgers mogelijk maakt zich een politieke mening te vormen (een inwendige capability) zou, indien zij een lid van de politieke oppositie direct zou oppakken, geen recht doen aan de essentiële mogelijkheid tot het daadwerkelijk uiten van een politieke mening. De complexiteit van het begrip capability heeft dus alleszins te maken met het vrijheidsaspect, een reden waarom Sen en Nussbaum ook vaak spreken van ‘substantiële vrijheden’.³⁰

Nussbaum geeft expliciet aan dat zij de onderverdeling in drie soorten capabilities ontleent aan de verschillende niveaus van mogelijkheden (oftewel *dunamis*) die Aristoteles heeft genoemd.³¹

³⁰ Nussbaum 2012, 41-45.

³¹ Nussbaum 2012, 175.

4.2 Twee bijzondere capabilities

Nussbaum benadrukt dat er een onmogelijkheid van een rangschikking van capabilities bestaat. De capabilities houden op complexe wijze met elkaar verband en dienen elkaar te ondersteunen, in plaats van elkaar tegen te werken. Nussbaum benadrukt echter wel dat twee capabilities (6. praktische rede en 7. sociale banden) een duidelijke architectonische rol spelen: zij structureren de andere capabilities. De praktische rede is essentieel in de benadering als vrijheidspraktijk. De kans om je eigen leven te plannen, geeft de mogelijkheid om de andere capabilities in een juiste volgorde te kiezen. Ook de mogelijkheid van het onderhouden van sociale banden structureert alle andere capabilities.³²

Overduidelijk verwijst ‘praktische rede’ naar Aristoteles’ praktisch verstand (phronesis). Phronesis, zo zagen we al in een eerder hoofdstuk, is gericht op maken van juiste keuzes bij het handelen. Het is het praktisch verstand zoals dat wordt verkregen door gewenning en oefening. Ook de centrale rol van ‘sociale banden’ is aristoteliaans. De mens is enerzijds afhankelijk van de gehele gemeenschap, anderzijds heeft de mens een taak te vervullen in de samenleving waar hij deel van uitmaakt: samen leven. Het goede leven is het goede samen leven.

4.3 Tragische keuzes

Nussbaum formuleert de gecombineerde capabilities als positieve vrijheden van de burgers. Daarbij wijst zij direct op de mogelijkheid van situaties waarin sprake is van een tragische keuze waarbij capabilities met elkaar in strijd zijn.³³ Ter verduidelijking geeft Robeyns het voorbeeld van een alleenstaande moeder die twee functionings overweegt: buitenshuis een baan accepteren of haar kind thuis gaan verzorgen. Hoewel beide mogelijkheden (dus capability 10 en capability 3 volgens de 2012-lijst) gewaarborgd zijn, is de combinatie in deze casus niet mogelijk.³⁴ Nussbaum benadrukt dat de CA^N juist dan helpt bij het signaleren van situaties die heel slecht zijn, en oppert direct de vraag hoe we in dergelijke specifieke, wellicht lokale situaties, naar een toekomst kunnen toewerken waarin alle capabilities gerealiseerd kunnen worden. Nussbaum beschouwt het dus als een taak van de samenleving om ter voorkoming van dergelijke tragische momenten voor haar burgers mogelijkheden te creëren die hen zo snel mogelijk dichterbij de buurt van de capability-drempel³⁵ kunnen brengen.³⁶

³² Nussbaum 2012, 65 e.v.

³³ Nussbaum 2012, 62 e.v.

³⁴ Robeyns 2012, 5.

³⁵ In paragraaf 6.8 bespreek ik het idee van drempelwaarden.

³⁶ Nussbaum 2012, 63 e.v.

Robeyns voegt daaraan³⁷ toe dat de CA ook in dergelijke situaties een individuele aanpak mogelijk maakt. De CA kan dus ook door één enkele persoon gebruikt worden voor het evalueren van het eigen welzijn op één moment in de tijd, of om veranderingen van het eigen welbevinden in de tijd te evalueren. Robeyns wijst er dus op dat de CA ook gebruikt kan worden voor weloverwogen individuele besluitvorming of evaluatieprocessen, hoewel dit gebruik van de benadering weinig voorkomt in de filosofische literatuur.

4.4 Een contra-theorie

De CA^N is een alternatief voor drie theorieën die tekortschieten daar waar zij zich richten op de verbetering van de levenskwaliteit. De benadering is ontstaan als contratheorie tegen de bbp-benadering, het utilitarisme én theorieën die hulpbronnen centraal stellen. De eerste benadering meet de vooruitgang van een land door te verwijzen naar de economische groei die uitgedrukt wordt in het bruto binnenlands product. Stijgende economische groei blijkt echter in heel veel situaties niet te leiden tot verbetering van de levenskwaliteit. Het utilitarisme probeert levenskwaliteit te meten op grond van wat mensen zelf over hun leven vertellen. Het eerste bezwaar tegen deze methode is het aggregeren van de gegevens van de diverse levens. Als tweede bezwaar noemt Nussbaum de onbetrouwbaarheid van de preferenties als meeteenheid van levenskwaliteit. De derde groep theorieën waartegen Nussbaum bezwaar maakt, dringt aan op een gelijke verdeling van hulpbronnen, zoals bezit en inkomen. Als tekortkoming van deze theorieën noemt Nussbaum dat bezit en inkomen geen goede plaatsvervangers zijn voor wat mensen kunnen zijn en doen. Verstandig beleid probeert mensen in staat te stellen tot functioning, en dat kan niet door simpelweg geld rond te delen. Bovendien is de op hulpbronnen gebaseerde benadering niet in staat te melden hoe het werkelijk met mensen gaat. Als opponent van deze drie theorieën gaat de CA^N dus uit van drie principes: de heterogeniteit en onvergelykbaarheid van alle belangrijke kansen of mogelijkheden, het belang van een eerlijke distributie van capabilities in combinatie met een adequaat drempelniveau met betrekking tot alle rechten en aanspraken en de onbetrouwbaarheid van preferenties als indicatoren van wat werkelijk het nastreven waard is.³⁸ Het eerste en het derde principe dat Nussbaum noemt is een principe van Aristoteles, zoals we dat in het hoofdstuk over ethiek hebben gezien.

³⁷ Robeyns 2012, 6.

³⁸ Nussbaum 2012, 74-91.

HOOFDSTUK 5 AANVULLINGEN EN KRITIEK OP DE BENADERING

Nussbaum beschouwt haar benadering nadrukkelijk als een voorstel waarbij zij inschat dat het zeer aannemelijk is dat op grond van argumentatie onderdelen gewijzigd zouden kunnen worden. In dit hoofdstuk ga ik in op enkele aanvullingen die door anderen zijn voorgesteld.

5.1 Capability-zekerheid, vruchtbare capability en ondermijnende achterstand

In 2012 gaat Nussbaum in op drie belangrijke aanvullingen die door de filosoof Wolff en de politicoloog De-Shalit in 2007 zijn voorgesteld. Allereerst bespreekt Nussbaum hun idee van ‘capability-zekerheid’: een capability heeft slechts nut indien mensen ook in de toekomst op de mogelijkheid kunnen blijven rekenen; allerlei vormen van toekomstzekerheid zijn essentieel. De tweede bijdrage is de ‘vruchtbare functioning’: een vruchtbare functioning is een functioning die er toe neigt andere capabilities te bevorderen. Nussbaum stipt direct aan dat de twee auteurs een vergissing moeten hebben gemaakt in de keuze van de term: zij hadden moeten kiezen voor ‘vruchtbare *capability*’. De derde bijdrage is de idee van de ‘ondermijnende achterstand’: er zijn vormen van achterstand die direct grote gevolgen kunnen hebben voor andere levensgebieden. Nussbaum noemt dit het tegenovergestelde van de vruchtbare capability.³⁹

5.2 Vruchtbare functioning

Wolff en De-Shalit reageerden in 2013 op hun beurt op de kritiek van Nussbaum. Behalve het bezwaar tegen de door Nussbaum gebruikte term ‘vruchtbare *capability*’⁴⁰, voeren de twee critici nieuwe filosofische zorgen aan tegen de notie van een capability. Het aanwezig zijn van een capability (bijvoorbeeld ‘Being able to have good health’) kan op zich nog betrekkelijk weinig waarde bevatten. Stel dat iemand een capability realiseert, dan kunnen er minstens drie dingen gezegd worden: 1. iemand bereikt een functioning (leeft gezond), 2. iemand had de mogelijkheid om de functioning te bereiken, 3. iemand had de mogelijkheid de functioning op zijn eigen manier te realiseren. Gesteld dat iemand nu juist voor een ongezonde levensstijl (2 of 3) kiest, dan heeft de vrijheid om wel of niet voor een gezonde levensstijl te kiezen (2) op zichzelf betrekkelijk weinig waarde. In dit voorbeeld heeft de *keuze* voor gezond leven waarde; en ook de vrijheid om dat op een eigen manier te kunnen doen, is belangrijker dan de keuzemogelijkheid op zich, zo voeren de twee auteurs aan. Nussbaum, veronderstellen zij, zal dat beamen, maar benadrukt te zeer het belang van

³⁹ Nussbaum 2012, 70-73

⁴⁰ Wolff en De-Shalit volharden in het gebruik van het begrip ‘vruchtbare *functioning*’

de vrijheid om een *functioning* *niet* te realiseren. Concluderend verwerpen de twee critici de term ‘vruchtbare *capability*’ (het voorstel van Nussbaum) en volharden zij in het gebruik van de term ‘vruchtbare *functioning*’: een niet-gerealiseerde *capability* kan niet vruchtbaar zijn: ‘it is the *functioning* that is doing the work’.⁴¹

5.3 Functionings of capabilities?

Dankzij de bijdrage van Wolff en De-Shalit rijst de vraag in welke situaties van een *capability* dan wel van een *functioning* gesproken kan worden: lezen is een *functioning*, maar ook een *capability*, in de zin van een mogelijkheid om te kunnen studeren, of auto te rijden. Daarbij is er een epistemologisch probleem: *functionings* zijn zichtbaar, *capabilities* niet of op zijn minst minder goed. Volgens Wolff en De-Shalit zullen we *capabilities* heel vaak moeten afleiden van *functionings*.⁴² Nussbaum beaamt dat epistemologische probleem, maar zwakt het direct af door te stellen dat we *capabilities* slechts in sommige gevallen zullen moeten afleiden uit *functionings*.⁴³

De bijdrage van Wolff en De-Shalit laat dus zien dat er een theoretische onduidelijkheid in de CA^N aanwezig is: de kloof tussen *capability* en *functioning* lijkt problematisch.

Wat opvalt aan het idee van de vruchtbare *functioning*, is dat het overeenkomsten vertoont met het idee van de architectonische rol die door Nussbaum aan de twee centrale *capabilities* (praktische rede en sociale banden) wordt toebedacht. Dus waarom dan niet gekozen voor de *functioning* sociale banden? Claimt Nussbaum in feite niet dat het hebben van sociale banden belangrijker is dan de mogelijkheid om sociale banden aan te gaan?

De positie dat een leven goed is indien de *capabilities* omgezet zijn tot *functionings* wil Nussbaum niet innemen. *Capabilities* hebben waarde op zich, als sferen van vrijheid en keuze. Het bevorderen van *capabilities* is het bevorderen van gebieden van vrijheid, en dit is niet hetzelfde als het op een bepaalde wijze laten functioneren van mensen.⁴⁴ Nussbaums positie is helder: *capabilities* hebben waarde, *functionings* zijn moreel neutraal.

Ook Wolff en De-Shalit veronderstellen dat Nussbaum zal blijven volharden in de positie dat het doel van de overheid niet is dat het paard drinkt, maar dat de overheid het paard de kans biedt om te drinken. Daar willen zij tegenover stellen dat het belangrijk is dat de

⁴¹ Wolff en De-Shalit 2013, 163-164.

⁴² Wolff en De-Shalit 2013, 162.

⁴³ Nussbaum 2012, 93.

⁴⁴ Nussbaum 2012, 47.

benadering meer expliciet benadrukt dat mensen hun verantwoordelijkheid dragen voor het bevorderen van hun eigen ‘well being’.⁴⁵

5.4 Vrijheid vereist verantwoordelijkheid

De CA^N beschouwt elke persoon als doel op zich, waarbij ieder individu een aantal kansen, of substantiële vrijheden krijgt aangereikt waarvan hij in zijn handelen al dan niet gebruik kan maken. Dit idee van positieve vrijheid ligt ten grondslag aan wat Nussbaum noemt ‘respect for people’s powers of self-definition’.⁴⁶ Nussbaum benadrukt het belang van het vermogen van mensen om hun eigen leven te plannen en te sturen. Om dat mogelijk te maken richt de CA^N de aandacht op de belangrijkste aspecten in elk individueel leven. Zij illustreert dit idee vaak met concrete voorbeelden van individuele levens.⁴⁷

Aangezien de CA^N veel belang hecht aan persoonlijke keuze wordt de benadering door Robeyns gekarakteriseerd als een ‘opportunity-based theory’ (en niet als een zgn. ‘outcome-based theory’). Robeyns merkt op, net als Wolff en De-Shalit, dat het daarom noodzakelijk zal zijn ook een notie van verantwoordelijkheid meer expliciet aan de benadering toe te voegen. Robeyns geeft een voorbeeld: als een mens een baan krijgt aangeboden (hetgeen allerlei nieuwe capabilities met zich meebrengt) dan zal het weigeren van deze baan betekenen dat extra functionings sowieso niet gerealiseerd worden.⁴⁸

5.5 Over de conceptuele keuzes van de CA^N

Nu er al veel is gezegd over de CA en de CA^N, geef ik een korte weergave van de keuzes die Nussbaum volgens mij heeft gemaakt. Ik gebruik daarvoor het model dat Robeyns aanreikt om drie conceptuele keuzes van iedere variant van de CA te kunnen benoemen.⁴⁹

Nussbaum legt de focus overduidelijk op de capabilities, waar anderen willen kiezen voor een focus op functionings. Dat heeft tot gevolg dat Nussbaum niet (teveel) wenst te neigen naar een paternalistische invulling van de notie van het goede leven. Wel doet deze keuze een appel op de persoonlijke verantwoordelijkheid (hoewel dat volgens Robeyns en Wolff en De-Shalit meer expliciet dient te worden benadrukt) voor de keuzes die ieder individu maakt, tegen de achtergrond dat ieder individu in gelijke mate kansen op het goede leven dienen te worden geboden.

⁴⁵ Wolff en De-Shalit 2013, 166.

⁴⁶ Nussbaum 2011, 18.

⁴⁷ Nussbaum 2012, 16 e.v.

⁴⁸ Robeyns 2003, 21.

⁴⁹ Robeyns 2006, 351-355.

Een tweede elementaire keuze betreft het toekennen van meer of minder belang aan specifieke capabilities of functionings. Het is denkbaar dat allerlei voorstelbare capabilities relevant zijn; echter, vanuit pragmatische redenen formuleert Nussbaum op abstract niveau een universele ‘beperkte’ lijst van tien, waarvan zij hoopt dat deze op lokaal niveau worden geïmplementeerd.

Nussbaum benadrukt dat er een onmogelijkheid van een rangschikking van deze tien capabilities bestaat. Onderlinge compensatie van capabilities is niet mogelijk. Zij kent aan twee specifieke capabilities (6 en 7) extra gewicht toe: deze twee capabilities krijgen een architectonische rol en zouden de andere capabilities structureren.

De derde beslissing betreft de wijze waarop capabilities en functionings geaggregeerd worden: per individu of per groep. Nussbaum streeft naar een zo volledig mogelijke theorie van sociale rechtvaardigheid waarvan sprake is zodra alle burgers op alle tien de gebieden boven een ruimere gespecificeerde capability-drempel komen. De drempel is het normatieve aspect.⁵⁰

Zoals we in paragraaf 6.8 zullen zien, gebruikt Nussbaum het idee van een drempel om op een grens te wijzen. Iedere capability verwijst naar een drempel die per context kan verschillen. Zo laat Nussbaum in haar benadering ruimte voor culturele diversiteit. Zodra een mens in staat wordt gesteld op elk van de tien gebieden de capability-drempel te bereiken, is er sprake van een goed leven dat recht doet aan de menselijke waardigheid. Hoe de drempels exact bepaald kunnen worden, maakt Nussbaum nergens duidelijk. Haar belangrijkste argument om zo te redeneren, is de contextgevoeligheid van de drempel.

⁵⁰ Nussbaum 2012, 61.

HOOFDSTUK 6 HET MENSBEELD VAN MARTHA NUSSBAUM

In dit hoofdstuk bespreek ik het humanistische mensbeeld van Nussbaum dat ten grondslag ligt aan haar Capability Approach.

6.1 Kwetsbaarheid

Aristoteles geeft zeer veel aandacht aan de menselijke kwetsbaarheid. Mensen hebben hulp nodig om goed te kunnen leven. Aangezien kwetsbaarheid niet kan worden opgeheven, ziet hij het als een taak van de overheid om alle burgers kansen te bieden een goed leven te leiden.⁵¹ Nussbaum neemt dit idee over. Van der Burg merkt op dat al uit een vroeg werk (*The fragility of goodness*, 1986) blijkt dat kwetsbaarheid een centrale plaats inneemt in het denken van Nussbaum en een rol speelt in haar conceptie van het goede leven. Immers, het goede is niet altijd te plannen, het goede kan de mens overkomen. Anderzijds kan het goede ook toevallig wegvallen, zonder dat de mens er iets aan kan doen. Volgens Nussbaum draait ethiek om het verschijnsel verlies. Daarom voert zij ‘technè’ en ‘tuchè’ op. Technai⁵² zijn antwoorden van de mens om het toeval (tuchè) te pareren: allerlei vormen van kennis en vaardigheden waarmee de mens zich weerbaar opstelt tegen de gevaren van het leven. Ethiek is een kwestie van morele weerbaarheid, dé reden waarom wij volgens Nussbaum ethiek zo nodig hebben. Onze kwetsbaarheden én onze behoeften zijn ons het meest dierbaar.⁵³

6.2 De rol van emoties in de morele reflectie

Kwetsbaarheid richt de aandacht op het waardevolle. Oordeelsvorming vindt daarbij niet alleen rationeel plaats. Nussbaum leert van Epicurus, de sceptici en de Stoa dat allerlei vormen van emotie geen ‘domme’ passies zijn, maar juist informatie kunnen geven over de dingen die wij van belang vinden. Nussbaum meent daarom dat wij niet alleen ons praktisch verstand moeten ontwikkelen, maar ook onze emotionele capaciteiten.⁵⁴

In meer recent werk presenteert Nussbaum een neostoïcijnse visie op de ‘intelligentie van emoties’. Emoties zijn een krachtig middel en een intelligente respons op waarderingen of evaluaties, die ingezet kunnen worden in de ethische reflectie. De rol van positieve emoties, maar ook negatieve emoties, houdt in de morele reflectie nauw verband met haar

⁵¹ Nussbaum 2012, 174 e.v.

⁵² Technai is de meervoudsvorm van technè.

⁵³ Van der Burg 2005, 411-415.

⁵⁴ Van der Burg 2005, 416.

visie op kwetsbaarheid. Oordelen kan slechts op een goede wijze plaatsvinden indien de mens leert om emoties toe te laten.⁵⁵

6.3 Menselijke waardigheid en gelijkheid

Sociale rechtvaardigheid ziet Nussbaum als een toestand waarbij alle burgers van een staat in staat worden gesteld een leven te kunnen leiden dat recht doet aan de menselijke waardigheid. Aristoteles beperkte de groep burgers evenwel tot de vrije, volwassen mannen. Immigranten, slaven en vrouwen sluit hij uit, zoals gebruikelijk in zijn tijd. Hij wilde zelfs een stap verder gaan: ook boeren, zeelieden en ambachtslieden zouden in zijn ideale polis geen deel uitmaken van de burgerij. Tegenover mensen buiten de polis voelde hij geen enkele verplichting.

De stoïcijnen beseften dat het vermogen tot ethisch oordelen en handelen in alle mensen wordt aangetroffen. Zij beweren dat iedere mens over waardigheid beschikt. Het idee dat menselijke waardigheid voor iedereen en overal geldt, is de bijdrage van het stoïcisme aan de Capability Approach.⁵⁶ We kunnen veel plaatsen aanwijzen in het werk van Nussbaum waar zij het *respect for dignity* en *respect for equality* benadrukt.

Steeds verdedigt Nussbaum, volgens Vasterling, een kantiaanse normatieve opvatting van het individu als doel op zich. Mensen zijn waardevol vanwege zichzelf, niet zozeer omdat een mens waarde heeft als middel voor een doel (bijvoorbeeld in het idee dat vrouwen (of mannen) slechts waarde hebben als middel om voor nageslacht te zorgen).⁵⁷

6.4 Aristoteles en de essentie van de mens

De categorieënleer vormt de kern van de zijnsleer van Aristoteles. Subjecten (dus ook mensen) hebben eigenschappen, datgene wat van een subject gezegd wordt. Via zijn uitspraak ‘Socrates is een mens’ maakt Aristoteles duidelijk dat Socrates een primaire substantie is; de soort mens is de secundaire substantie, datgene wat van de primaire substantie gezegd kan worden. De secundaire substantie is het algemene begrip en vormt de essentie van de primaire substantie. Op deze wijze legt Aristoteles de verklarende essentie ín de dingen.⁵⁸

Aristoteles wenste een niet-relativistisch antwoord te geven op de vraag wat een leven (en wat samenleven) goed maakt.⁵⁹ In 1992 volgt Nussbaum deze gedachte en houdt zij een

⁵⁵ Van der Burg 2005, 421.

⁵⁶ Nussbaum 2012, 178 e.v.

⁵⁷ Vasterling 2013, 31, noot 2.

⁵⁸ Algra 1994 116-119.

⁵⁹ Van Tongeren 1992, 21.

pleidooi voor het aristotelische essentialisme, de opvatting dat het menselijk leven een aantal wezenlijke kenmerken heeft; zij wil deze kenmerken beschrijven in termen van menselijke behoeften en menselijk functioneren, en zo de essentie van het menselijk leven vaststellen.⁶⁰ Op deze wijze komt Nussbaum tot een invulling van het begrip menselijke waardigheid, een term die zij veelvuldig gebruikt.

6.5 Een open theorie van het goede

Nussbaum gaat op zoek naar deze essentie in een voorstel dat zij ‘the vague theory of the good’ noemt. Daarmee wil zij het normatieve karakter van de beschrijving benadrukken (“The point of this name is to insist, first of all, on the *normative character* of the list.”); zij wenst geen neutrale feiten over de mens te geven, maar zoekt beschrijvingen waarmee zij op fundamentele wijze een evaluatief onderzoek kan starten. Vanuit haar aristotelische conceptie van het goede leven richt Nussbaum de beschrijving op het doel van het leven (‘ends’) en op de algemene vorm en inhoud van het mensenleven.⁶¹ Nussbaum kiest dan ook hier voor de aristotelische methode zodra zij gaat onderzoeken wat mensen goed vinden en waar zij naar streven: door te vertrekken vanuit het dagelijks leven. Ethiek begint met waarden die kwetsbaar zijn: wat je hebt, kun je verliezen.⁶²

Nussbaum zelf noemt haar concept ‘thick’ en ‘vague’: dik vergeleken met Rawls ‘magere’ theorie van de primaire goederen (je mag de middelen gebruiken om je doelen te realiseren, welke doelen dat ook zijn). Het is een open concept, aangezien Nussbaum ruimte wil laten voor persoonlijke invullingen en lokale keuzes.⁶³

Een universele benadering

Aristoteles leert ons dat wij bij het filosoferen uit moeten gaan van de phenomena in de brede betekenis: zowel gegevens uit onze waarneming als de opvattingen van experts of van grote groepen mensen zijn factoren waar de filosoof niet omheen kan.⁶⁴ Nussbaum probeert haar conceptie van het goede leven dan ook zo universeel mogelijk weer te geven, dus rekening houdend met de gehele mensheid, met alle mensen in alle tijden, aangezien twee intuïties voor haar wezenlijk zijn. Ten eerste wijst zij er op dat ieder mens een ander mens herkent als soortgenoot, ongeacht tijd of plaats; ook al zijn er allerlei lichamelijke of culturele verschillen, wij twijfelen zelden of we te maken hebben met een mens of niet. Haar essentialistische beschrijving probeert de basis van deze herkenning weer te geven.

⁶⁰ Nussbaum 1992, 205.

⁶¹ Nussbaum 1992, 214.

⁶² Van der Burg 2005, 415.

⁶³ Nussbaum 1992, 215.

⁶⁴ Algra 1994, 102.

Ten tweede bestaat er een breed gedeelde algemene consensus over de elementen waar de afwezigheid ervan zou betekenen dat we niet meer kunnen spreken van een menselijke vorm van leven.⁶⁵

Door op deze wijze te reflecteren ontstond in 1992 een beschrijving in de vorm van een lijst, die, zoals we zullen zien, aan de basis ligt van de lijst met tien capabilities uit 2012. Ook in 1992 benadrukte Nussbaum dat haar beschrijving een open einde heeft, aangezien het bij voorbaat niet uitgesloten is dat als gevolg van ontmoetingen met andere samenlevingen zou blijken dat Nussbaum dingen over onszelf over het hoofd heeft gezien. Ook kan het zijn dat er veranderingen in aangebracht moeten worden, om een bepaalde manier van herkenning beter mogelijk te maken. Zij presenteert de lijst als een verhaal ('as a story') over datgene wat maakt dat we kunnen spreken van een menselijk leven.⁶⁶

6.6 Tien essentiële kenmerken van de mens

De lijst bevat, in de vertaling door de filosoof Jacobs, de volgende tien essentiële kenmerken of vermogens van de mens: 1. De mens is sterfelijk; 2. De mens heeft lichamelijke behoeften (voedsel, drank, onderdak, seksueel contact, bewegingsvrijheid); 3. De mens heeft het vermogen om plezier en pijn te ondergaan; 4. De mens heeft diverse cognitieve vermogens; 5. ... die slechts tot volle wasdom komen door een langdurig opvoedings- en leerproces; 6. De mens beschikt over 'praktische rede', die ons inzicht geeft in wat ons leven waardevol maakt en die de middelen daartoe aanreikt; 7. De mens gaat banden aan met andere mensen; 8. De mens is verbonden met andere soorten en met de natuur; 9. De mens kan lachen en spelen; 10. De mens kan een eigen leven leiden, dat niet volledig samenvalt met dat van anderen of van de groep waartoe we behoren.⁶⁷

6.7 Kenmerken in termen van functionings?

Nussbaum presenteerde de essentiële kenmerken van een mensenleven in termen van actueel functioneren. Het lijkt voor de hand te liggen om de lijst aan te duiden als een lijst met functionings, hetgeen echter zeker níet de bedoeling is van Nussbaum. Zij benadrukt het heterogene karakter van de beschrijving: de lijst bevat zowel een aantal kwetsbaarheden (1, 2, deels 3 en deels 10) die de mens kenmerken, als ook een aantal capabilities (deels 3, 4 t/m 9 en deels 10) die ieder mens wil ontwikkelen.⁶⁸

⁶⁵ Nussbaum 1992, 215.

⁶⁶ Nussbaum 1992, 214-220.

⁶⁷ Jacobs 1999, 179.

⁶⁸ Nussbaum spreekt over 'limits' (kwetsbaarheden, begrenzingen, beperkingen, grenzen) en 'capabilities' (vermogens). Het tiende element van de lijst is volgens Nussbaum zeer complex en bevat zowel een beperking als een vermogen, Nussbaum 1992, 220.

Wat ik hier wil benadrukken, is dat Nussbaum in deze fase van haar denken capabilities opvat als het vermogen dat in de mens ligt, dus in termen van (wat zij later gaat aanduiden met) elementaire capabilities en inwendige capabilities. Zij denkt op dit moment nog niet in termen van gecombineerde capabilities.

De groep kenmerken van het tweede type, de elementaire en inwendige vermogens, gebruikt zij voor het evalueren van menselijkheid: een leven zonder de realisatie van deze vermogens, kan geen *goed* menselijk leven worden genoemd. Met deze lijst met capabilities tekent zich een minimale conceptie van het goede leven af, zo stelt Nussbaum.

Ook met de kwetsbaarheden stuiten we op complexiteit, zoals zij ook zelf aangeeft. Nussbaum is er van doordrongen dat een mens in zijn leven vele begrenzingen kent: een mensenleven bestaat in zijn algemene vorm uit een strijd tegen een aantal kwetsbaarheden ('limits'). Mensen willen niet hongerig zijn, willen geen pijn lijden en wensen niet te sterven. Nussbaum wil vooralsnog niet de conclusie trekken dat we moeten proberen aan al deze grenzen te ontkomen. Ons leven met terugkerende honger lijkt te verkiezen boven een leven zonder honger en zonder eten. Een onsterfelijk leven is vooralsnog niet te verkiezen boven een leven dat eindigt door de dood. Samengevat dient een evaluatieve conclusie op grond van de kwetsbaarheden die op de lijst voorkomen, anders dan bij de vermogens, met veel voorzichtigheid te worden uitgedrukt, in termen van wat menselijk gezien een goede manier zou zijn om de beperkingen te willen overschrijden.⁶⁹

6.8 Twee verschillende drempelwaarden

Zoals gezegd, tekent zich met de lijst van vermogens een minimale conceptie van het goede leven af. Het wordt evenwel nóg iets ingewikkelder, waarschuwt Nussbaum ons. Om op grond van de lijst een uitspraak te kunnen doen over het goede leven, introduceert Nussbaum twee verschillende drempelwaarden: allereerst een drempel ('threshold') van het vermogen om te kunnen functioneren, als een grens waar beneden het leven zo verpauperd is, dat het niet eens menselijk is. De tweede drempel ligt hoger dan de eerste, en geeft een grens aan waar beneden we nog niet kunnen spreken van een goed leven. Deze tweede drempel is de drempel waar het Nussbaum vooral om te doen is, zodra zij het politieke beleid betreft in haar analyse: de samenleving zou zich niet moeten beperken tot het creëren van voorwaarden voor slechts het bereiken van de eerste drempel, aangezien zij haar burgers niet dient te veroordelen tot het absolute bestaansminimum.⁷⁰ Dit lijkt het

⁶⁹ Nussbaum 1992, 220-221.

⁷⁰ Nussbaum 1992, 221 e.v.

moment te zijn waarop Nussbaum haar ‘combined capabilities’ introduceert, hoewel zij die term in de publicatie uit 1992 niet gebruikt.

Het concept van de drempelwaarden bevat slechts een aantal globale aanduidingen. Allereerst is het onduidelijk waar en hoe de drempels gelokaliseerd kunnen worden. Het zijn weliswaar duidelijk twee verschillende drempels, maar zij hebben betrekking op tien gebieden waarbij verschillende niveaus van middelen en mogelijkheden verlangd mogen worden. Per levensdomein lijkt er een verschil te zijn in wat er van de samenleving, dan wel van de individuele burger kan en mag mogen verwacht voor het bereiken van de tweede drempel. In de meeste gevallen zal het bereiken van de tweede drempel (dus een leven vol menselijke ontplooiing) afhankelijk zijn van krachtige keuzes door de burger en zelfverwerkelijking van de burger. Nussbaum voegt daaraan toe dat dit vooral geldt voor het ontwikkelen van mogelijkheden die behoren tot de twee domeinen praktische rede (6) en sociale banden (7). Daarentegen ligt de verantwoordelijkheid op gebieden zoals de lichamelijke behoeften (nummer 2 op de lijst) voor een belangrijk deel bij de samenleving.⁷¹

6.9 Anno 1992: twee lijsten

Op basis van deze eerste lijst construeerde Nussbaum in 1992 een tweede niveau van een conceptie van het goede leven van de mens, waarin zij op zoek gaat naar een beschrijving van de tweede drempelwaarde (ook al vermeldt zij direct dat in een enkel geval de tweede drempelwaarde gelijk zal zijn aan de eerste). Dit is de lijst met capabilities zoals we die hebben leren kennen in paragraaf 2.4, in 1992 nog door haar aangeduid als ‘Basic Human Functional Capabilities’. Hoewel dat nog niet direct uit de naam van de lijst blijkt, is Nussbaum hier, gelet op het politieke doel, uitdrukkelijk niet op zoek geweest naar een tweede lijst met functionings (dus geen beschrijving van actief goed functioneren), maar naar een lijst met handelingsmogelijkheden (de combined capabilities) die voor elke burger door de samenleving gewaarborgd dient te worden, opdat de burgers in staat worden gesteld het goede leven te realiseren.⁷²

Ook Dohmen benadert de CA^N in zijn bespreking uit 2013 in eerste instantie vanuit de essentialistische invalshoek. Zijn uitleg is als volgt: ‘de menselijke conditie wordt gevormd door de eigen capabilities, ofwel vermogens. [...] Welzijn is de situatie waarin mensen deze vermogens optimaal kunnen ontplooiën.’⁷³ Verderop volgt zijn uitleg dat de lijst met

⁷¹ Nussbaum 1992, 221.

⁷² Nussbaum 1992, 221.

⁷³ Dohmen 2013B, 285-286.

capabilities gebruikt kan worden voor het vaststellen ‘wanneer een leven de moeite waard is om geleefd te worden, maar ook om welke verantwoordelijkheid overheden hebben om hun burgers in staat te stellen hun mogelijkheden te benutten en te ontwikkelen.’⁷⁴

Zoals eerder opgemerkt kan het begrip ‘capability/capabilities’ op twee manieren worden vertaald (en geïnterpreteerd): als vermogen en als mogelijkheden. Vermogens liggen in de mens, behoren toe aan de mens en kunnen tot ontwikkeling worden gebracht. Het begrip ‘mogelijkheden’ is breder: het betreft de vermogens in de mens, en ook de mogelijkheden en kansen die de mens benut, met daaraan de voorwaarde verbonden dat de mogelijkheden dan wel eerst aangereikt dienen te worden.

Keren we terug naar de tweede lijst uit 1992 en vergelijken we deze met de lijst uit 2012, dan zien we dat de beschrijvingen in 2012 een stuk langer geworden zijn; de inhoud van een enkele categorie is verplaatst naar een andere categorie. Over het geheel genomen zijn de belangrijkste principes gehandhaafd.

6.10 Drie grondslagen van Nussbaums essentialisme

Nussbaum wil haar essentialisme een stevige grondslag geven; zij zoekt met name naar een breed gedragen, internationale consensus, waarbij zij even verwijst naar Rawls’ idee van ‘an overlapping consensus’. Zij wil dus een voorstel presenteren dat zich beperkt tot die punten waarop de uiteenlopende overtuigingen elkaar overlappen, zodat aanhangers van verschillende politieke achtergronden het eens kunnen worden over haar voorstel.

Nussbaum noemt drie uitgangspunten. Allereerst doet zij een beroep op een historische en culturele verscheidenheid, hetgeen nu juist de reden is dat zij kiest voor ‘the thick vague theory of the good’.⁷⁵ Zij kiest haar vertrekpunt vanuit een concept van goed functioneren, omdat zij rekening wil houden met allerlei omstandigheden; zij wenst de pluraliteit op twee verschillende wijzen te maximaliseren. Enerzijds door een meervoudige specificatie (op politiek niveau) en anderzijds door een lokale specificatie. Op lokaal niveau is de praktische rede van groot belang.

Het tweede uitgangspunt is het respect voor autonomie: burgers dienen de kans te krijgen om hun eigen keuze te maken m.b.t. de invulling van het goede leven. Dit tweede motief heeft vier onderliggende punten. Allereerst is er een lijst van capabilities (en niet van functionings) aangezien het concept ruimte wil laten voor keuze. Ten tweede is het keuzaspect diep geworteld in de lijst, vanwege de architectonische rol die de praktische

⁷⁴ Dohmen 2013B, 305.

⁷⁵ Nussbaum 1992, 214.

rede heeft. Het derde punt is het idee van Rawls dat tevredenheid geen morele waarde heeft indien het geen gevolg is van de persoonlijke keuze. In de vierde plaats wordt een keuze nooit spontaan gemaakt, maar is zij afhankelijk van materiële en sociale omstandigheden.

Het derde en laatste uitgangspunt is de ontkenning van het aristotelische idee van de uitsluiting van slaven, vrouwen en burgers buiten de polis. Nussbaum wenst geen enkel mens uit te sluiten.⁷⁶ Nussbaum verkiest hier de stoïcijnse opvatting van menselijke gelijkheid, zoals we reeds in paragraaf 6.3 zagen.

6.11 Het overschrijden van grenzen

We kunnen vaststellen dat humaniteit een belangrijke grondslag is in het denken van Nussbaum. Jacobs herkent twee thema's die volgens hem centraal staan in Nussbaums denken over humaniteit: 'mensen zijn begrensde en eindige wezens, die aan de ene kant hun grenzen willen overschrijden, en die aan de andere kant er goed aan doen om hun grenzen te aanvaarden'.⁷⁷

Deze voorzichtigheid wordt duidelijk door de analyse die Jacobs maakt t.a.v. de positie die Nussbaum in 1990 in haar essay '*Transcending humanity*' inneemt. Volgens Jacobs onderscheidt Nussbaum twee benaderingen waarmee een mens zijn begrenzingen kan overschrijden: via interne transcendentie of via externe transcendentie. De beperkingen of kwetsbaarheden kunnen we extern overschrijden, bijvoorbeeld door te geloven dat deze wereld niet de ware wereld is en de hoop te vestigen op een beter leven in een hiernamaals. Nussbaum moet hier niets van hebben: een mens moet zich niet verstoppen en dient zijn verantwoordelijkheden niet te verzaken. Het alternatief dat Nussbaum daarom aanhangt is dat van de interne transcendentie. Daarvoor noemt zij twee methoden: via deugden en sporen. Deugden zijn manieren om je mogelijkheden en begaafdheden uit te buiten. Voorbeelden zijn het overwinnen van luiheid en het cultiveren van jezelf. Sporen kunnen we achterlaten als we ons toewijden aan een zaak. Voorbeelden zijn het opvoeden van kinderen, of 'onsterfelijk' worden door grote heroïsche daden (Martin Luther King, Gandhi). Nussbaum pleit ervoor dat we ons niet neerleggen bij onze eindigheid, en beveelt ons de methode van de interne transcendentie aan.⁷⁸

⁷⁶ Nussbaum 1992, 223-226.

⁷⁷ Jacobs 1999, 178.

⁷⁸ Jacobs 1999, 177-179.

6.12 Resumé

Nussbaums mensbeeld is beïnvloed door denkwijzen die zich richten op menselijk floreren, zelfverwezenlijking, menselijke kwetsbaarheid en interne transcendentie. Aristoteles is daarbij haar belangrijkste bron. Haar mensbeeld kan humanistisch genoemd worden.

In de wijze waarop Nussbaum haar lijst met tien capabilities definieert, lijkt een dubbele functie aanwezig. Allereerst probeert Nussbaum na te gaan wat de kern uitmaakt van onze humaniteit. Dan blijkt dat mensen begrensde en eindige wezens zijn, die aan de ene kant hun grenzen willen overschrijden, en die aan de andere kant er goed aan doen om hun grenzen te aanvaarden. Zodra dat idee duidelijk is geworden, wil Nussbaum de contouren schetsen van de taken die daaruit voor de overheden volgen. Bovenstaande redenering laat zien wat de twee kernbegrippen van Nussbaum zijn: humaniteit en sociale rechtvaardigheid.

HOOFDSTUK 7 CONCLUSIE

In dit hoofdstuk wil ik de antwoorden geven op de probleemstelling en de vier onderzoeksvragen.

Nussbaum is in hoge mate beïnvloed door Aristoteles

Nussbaums versie van de Capability Approach is gefundeerd op het filosofische werk van Aristoteles. Zijn essentialistische mensbeeld en zijn ethiek vormen de belangrijke grondslagen van de benadering.

Nussbaum presenteert een concept van het goede leven

Het goede leven is het leven dat overeenkomt met de menselijke waardigheid. Dat idee werkt Nussbaum uit zodra zij de essentiële kenmerken van een mens benoemt en deze in een lijst met ‘human functional capabilities’ opneemt, waarmee zij een concept van het goede leven formuleert. De lijst is een aanzet om vast te stellen wat nodig is voor een goed leven op individueel niveau. Gelet op de vrijheid voor het uitoefenen van allerlei vormen van activiteiten in het dagelijks leven (de ‘doings and beings’, of ‘functionings’) die door het individu waardevol worden geacht, is het onmogelijk een poging te doen alle realiseringsvormen van het goede leven in één omvattende ethiek op te nemen.

De mens is verantwoordelijk voor het goede leven

Hoewel toeval een rol speelt, kan de individuele mens het goede leven realiseren. Ethiek als technè is een methode om zich als kwetsbare mens te wapenen tegen essentiële beperkingen die aan de mens eigen zijn; daartoe beveelt Nussbaum ons de methode van de interne transcendentie aan. Het praktisch verstand en onze emotionele capaciteiten zijn unieke, typisch menselijke vermogens die wij dienen te ontwikkelen om het goede leven te realiseren.

Het goede leven is het goede samen leven

Aangezien kwetsbaarheid niet kan worden opgeheven, dient de organisatie van de samenleving zodanig te zijn dat alle burgers kansen krijgen aangeboden een goed leven te leiden.

De CA^N is een politieke theorie én een evaluatie van het goede leven

De twee lijsten van Nussbaum hebben een dubbele functie. Ze geven aan wat de kern uitmaakt van onze humaniteit, en ze geven de contouren van de taken die daaruit voor de overheden volgen. De Capability Approach van Nussbaum bevat zowel een politieke theorie, als een methode voor een evaluatie van het goede leven.

De belangrijkste kenmerken van de Capability Approach van Nussbaum

De Capability Approach is van oorsprong een denkkader dat de kwaliteit van leven op twee manieren centraal stelt: enerzijds als de gerealiseerde kwaliteit en anderzijds als de mogelijkheid om een goed leven te leiden. Het gaat over de vrijheid voor het uitoefenen van allerlei vormen van activiteiten in het dagelijks leven (de ‘doings and beings’, of ‘functionings’) die door het individu waardevol worden geacht.

De meest actuele versie van Nussbaum is met name een theorie van sociale rechtvaardigheid. Zij beschrijft in tien capabilities de essentiële voorwaarden waardoor waardig leven mogelijk kan worden. Met de lijst met tien capabilities tekent zich een minimale conceptie van het goede leven af.

De CA^N doet geen poging om een volledige invulling van het goede leven te geven. Wel benoemt Nussbaum tien domeinen die elk op zich waardevol zijn; elk domein verlangt mogelijkheden op een minimaal niveau om de kwaliteit van leven te garanderen.

Capabilities zijn handelingsmogelijkheden en beschrijven bezigheden en manieren van zijn (functionings) die een mens zou *kunnen* kiezen. Een individueel mens bevordert zijn goede leven indien hij de capabilities converteert naar functionings die voor hem waardevol zijn. Welke functionings dat voor hem zijn, wordt door de benadering niet aangegeven: functionings zijn waardenneutraal.

Hoewel de CA^N aangeeft dat er geen sprake kan zijn van een rangschikking van capabilities, krijgen twee capabilities een bijzondere rol toebedeeld: praktische rede en sociale banden. Het praktische verstand is het vermogen waarmee de mens kan evalueren welke capabilities hij tot functionings wil converteren.

Aanvullingen op de Capability Approach van Nussbaum

Wolff en De-Shalit introduceren het idee van een vruchtbare functioning: een functioning die er toe neigt andere capabilities te bevorderen. Daarnaast menen zij een theoretische onduidelijkheid in de CA^N te kunnen aanwijzen: de kloof tussen capability en functioning lijkt onhoudbaar. Robeyns en Wolff/De-Shalit pleiten ervoor een notie van verantwoordelijkheid meer expliciet aan de benadering toe te voegen; mensen dienen verantwoordelijkheid te dragen voor het bevorderen van hun eigen ‘well being’.

Mensbeelden die ten grondslag liggen aan de CA^N

Nussbaum is beïnvloed door denkwijzen die zich richten op menselijk floreren en zelfverwezenlijking. Aristoteles is haar belangrijkste bron. Aristoteles stelt dat het verlangen naar het goede leven (eudaimonia) beantwoordt aan een vermogen (een potentie) om dat verlangen te kunnen vervullen. De verstandige mens beschikt over dat vermogen in de vorm van de morele verstandigheid (phronèsis).

Het doel van het menselijk handelen is het doorgronden van de zin van het leven: het beste leven probeert dat doel beter te leren kennen. Het doel is daarmee geen eindproduct (zoals bijvoorbeeld het schrijven van een boek), maar het doel is de activiteit zelf, wanneer die op de beste manier wordt voltrokken. De vraag van Aristoteles' ethiek luidt daarmee 'Hoe moet ik leven?'.

De capability approach is gebaseerd op een aantal opvattingen over de menselijke natuur:

1. Fundamentele rechtvaardigheid / sociale rechtvaardigheid
2. Menselijke waardigheid: de waardigheid van elke mens afzonderlijk
3. Gelijkheid
4. Respect voor het vermogen tot zelfbepaling. De mens heeft dat vermogen in zich dankzij het eigen denken. Volgens Nussbaum is de rede de kern van de menselijke natuur. De overtuiging dat de mens in staat is om de juiste keuze te maken, doet een appel op de vrije persoonlijke keuze. De mens kan en moet autonoom zijn.
5. De kwetsbaarheid van de mens: aangezien de mens van nature kwetsbaar is, dient de organisatie van de samenleving zodanig te zijn ingericht, dat ieder mens een aantal kansen of substantiële vrijheden wordt geboden.
6. Een mens kan zijn begrenzingsgrenzen overschrijden via interne transcendentie: via deugden en via sporen.
7. Ieder mens wordt gevormd door zijn of haar specifieke context, zoals die door specifieke verschillen in historie, machtsverhoudingen en sociale, culturele en politieke factoren is bepaald. In deze specifieke context dient de mens zich te ontwikkelen, een verlangen dat eigen is aan de mens.

Per levensdomein lijkt er een verschil te zijn in wat er van de samenleving, dan wel van de individuele burger kan en mag worden verwacht voor het bereiken van de tweede drempel.

De filosofische traditie

De benadering is in hoge mate aristoteliaans te noemen. Het fundament wordt gevormd door Aristoteles' deugdethiek, ingekaderd in een leer over het geluk, de zin van een menselijk leven: het goede leven.

In zijn politieke filosofie beschouwt Aristoteles het goede leven als het doel van de staat: de staat moet zorg dragen voor de deugd van de burgers.

Twee centrale capabilities zijn ontleend aan Aristoteles:

1. praktische rede is geïnspireerd door Aristoteles' phronesis. In het geval meerdere capabilities met elkaar conflicteren, kan de mens deze tragische keuze dankzij het praktisch verstand oplossen;
2. ook de centrale rol van sociale banden is aristoteliaans: de mens is enerzijds afhankelijk van de gehele gemeenschap. Anderzijds heeft de mens een taak te vervullen in de samenleving waar hij deel van uitmaakt: samen leven. Het goede leven is het goede samen leven.

De Capability Approach van Nussbaum geeft aan wat de kern uitmaakt van onze humaniteit en ze geeft de contouren van de taken die daaruit voor de overheden volgen. De benadering van Nussbaum bevat zowel een politieke theorie, als een methode voor een evaluatie van het goede leven.

Literatuurlijst

Algra, K., 'Aristoteles' in *Inleiding in de filosofie. Het ware, het goede en het schone* (Heerlen 1994) 95-163.

Burg, S. van der, 'Martha Nussbaum' in: H. Achterhuis ed., *Denkers van nu* (Diemen 2005) 409-423.

Dohmen, J., 'Aristoteles. De vader van de deugdethiek' in: M van Buuren en J. Dohmen, *Van oude en nieuwe deugden. Levenskunst van Aristoteles tot Nussbaum* (Amsterdam 2013A) 42-73.

Dohmen, J., 'Martha Nussbaum. Tragiek en mededogen' in: M van Buuren en J. Dohmen, *Van oude en nieuwe deugden. Levenskunst van Aristoteles tot Nussbaum* (Amsterdam 2013B) 281-315.

Jacobs, F., 'Martha Nussbaum en de humaniteit' in: *Wijsgerig perspectief* 40 (1999) 177-182.

Nussbaum, M.C., 'Human functioning and social justice. In defense of Aristotelian essentialism' in: *Political Theory*, 20 (1992) 202-246.

Nussbaum, M.C., *Creating capabilities. The human development approach presented at The University of Chicago Law School*, March 2, 2010 (Chicago 2010). Hoorcollege beluisterd op 11 oktober 2015 op <http://www.law.uchicago.edu/node/2872>.

Nussbaum, M.C., *Creating capabilities. The human development approach* (Cambridge MA en Londen 2011).

Nussbaum, M.C., *Mogelijkheden scheppen. Een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling*. Vertaald door R. van Kappel (Amsterdam 2012).

Robeyns, I., *The capability approach. An interdisciplinary introduction* (Amsterdam 2003).

Robeyns, I., 'The Capability Approach in Practice' in: *Journal of Political Philosophy* 14(2006) 351-376.

Robeyns, I. 'Capability ethics' in: H. LaFollette en I. Persson eds., *The Blackwell Guide to Ethical Theory* (second edition; New York 2012)

Robeyns, I., *The contribution of the capability approach in the struggles against social inequalities presented at the Capability-seminar of the Alliances to fight poverty* (Brussel 2013). Hoorcollege beluisterd op 14 november 2015 op <http://www.alliancestofightpoverty.org/publications/capability-approach>; presentatie bij het hoorcollege ingezien op 14 november 2015 op <https://alliancestofightpoverty.files.wordpress.com/2013/01/ingrid-robeyns.pptx>.

Tongeren, P.J.M. van, 'De ethiek van Aristoteles' in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 17-46.

Vanheste, J., 'Overzicht teksten in de reader' in: *Reader onderzoekspracticum bachelorscriptie filosofie* (Heerlen 2015) 13-15.

Vasterling, V., 'Martha Nussbaums capabilities benadering. Het vraagstuk van de menselijke natuur en andere problemen' in: *Waardenwerk* 53 (2013) 25-32.

Wolff, J. en De-Shalit, A., 'On Fertile Functionings. A Response to Martha Nussbaum' in: *Journal of Human Development and Capabilities* 14 (2013) 161-166.

Bijlage 1. De tien ‘central capabilities’

In onderstaande tabel noem ik de tien essentiële capabilities. In de linker kolom vindt u de lijst zoals die in 2011 is gepubliceerd⁷⁹; in de rechter kolom vindt u de Nederlandse vertaling door Van Kappel uit 2012.⁸⁰

1. <i>Life</i> . Being able to live to the end of a human life of normal length; not dying prematurely, or before one’s life is so reduced as to be not worth living.	1. <i>Leven</i> . In staat zijn om een menselijk leven van normale duur tot het einde toe te leiden, om niet voortijdig te sterven voordat het je tijd is of voordat je leven zo gereduceerd is dat het niet meer de moeite waard is geleefd te worden.
2. <i>Bodily health</i> . Being able to have good health, including reproductive health; to be adequately nourished; to have adequate shelter.	2. <i>Lichamelijke gezondheid</i> . In staat zijn om een goede gezondheid te hebben, inclusief gezondheid met betrekking tot voortplanting. In staat zijn geschikt voedsel en onderdak te verwerven.
3. <i>Bodily integrity</i> . Being able to move freely from place to place; to be secure against violent assault, including sexual assault and domestic violence; having opportunities for sexual satisfaction and for choice in matters of reproduction.	3. <i>Lichamelijke onschendbaarheid</i> . In staat zijn om je vrijelijk van de ene plek naar de andere te verplaatsen, en om gevrijwaard te zijn van tegen de persoon gericht geweld, inclusief seksueel en huiselijk geweld. Gelegenheid hebben tot seksuele bevrediging en keuzes inzake voortplanting.
4. <i>Senses, imagination, and thought</i> . Being able to use the senses, to imagine, think, and reason – and to do these things in a “truly human” way, a way informed and cultivated by an adequate education, including, but by no means limited to, literacy and basic mathematical and scientific training. Being able to use imagination and thought in connection with experiencing and producing works and events of one’s own choice, religious, literary, musical, and so forth. Being able to use one’s mind in ways protected by guarantees of freedom of expression with respect to both political and artistic speech, and freedom of religious exercise. Being able to have pleasurable experiences and to avoid nonbeneficial pain.	4. <i>Zintuiglijke waarneming, verbeeldingskracht en denken</i> . In staat zijn om de zintuigen te gebruiken, te fantaseren, te denken en te redeneren, en deze dingen te doen op een ‘waarlijk menselijke’ wijze, die wordt geïnspireerd en gecultiveerd door adequaat onderricht, onder andere in – maar in geen geval beperkt tot – lezen en schrijven, en elementair rekenkundig en natuurwetenschappelijk onderricht. Het vermogen verbeeldingskracht en denken te gebruiken in verbinding met ervaringen en het voortbrengen van werken en evenementen naar eigen keuze, religieuze, literaire, muzikale enzovoort. Het vermogen je geest te gebruiken op een manier die beschermd wordt door waarborgen voor vrijheid van meningsuiting met betrekking tot politieke en kunstzinnige expressie, en vrijheid van godsdienstoefening. Het vermogen aangename ervaringen te beleven en niet-heilzame pijn te vermijden.
5. <i>Emotions</i> . Being able to have attachments to things and people outside	5. <i>Gevoelens</i> . In staat zijn om gehecht te zijn aan dingen en mensen buiten onszelf,

⁷⁹ Nussbaum 2011, p. 33-34.

⁸⁰ Nussbaum 2012, p. 57-59.

<p>ourselves; to love those who love and care for us, to grieve at their absence; in general, to love, to grieve, to experience longing, gratitude, and justified anger. Not having one's emotional development blighted by fear and anxiety. (Supporting this capability means supporting forms of human association that can be shown to be crucial in their development.)</p>	<p>om hen lief te hebben die ons liefhebben en zich om ons bekommeren, om te rouwen bij hun afwezigheid; in het algemeen om te beminnen, verdriet te hebben en verlangen, dankbaarheid en gerechtvaardigde woede te beleven. In staat zijn om niet in je emotionele ontwikkeling te worden geremd door overweldigende zorgen en agressie. (Deze capability ondersteunen betekent vormen van menselijke relaties ondersteunen waarvan kan worden aangetoond dat ze essentieel zijn voor die ontwikkeling.)</p>
<p>6. <i>Practical reason</i>. Being able to form a conception of the good and to engage in critical reflection about the planning of one's life. (This entails protection for the liberty of conscience and religious observance.)</p>	<p>6. <i>Praktische rede</i>. In staat zijn om een conceptie van het goede te vormen en je bezig te houden met een kritische bezinning op de planning van je leven. (Dit impliceert het voorzien in waarborgen van gewetensvrijheid en vrijheid van godsdienstoefening. Het vermogen een conceptie van het goede te vormen en je bezig te houden met een kritische bezinning op je eigen levensplannen.)</p>
<p>7. <i>Affiliation</i>. (A) Being able to live with and towards others, to recognize and show concern for other human beings, to engage in various forms of social interaction; to be able to imagine the situation of another. (Protecting this capability means protecting institutions and nourish such forms of affiliation, and also protecting the freedom of assembly and political speech.) (B) Having the social bases of self-respect and nonhumiliation; being able to be treated as a dignified being whose worth is equal to that of others. This entails provisions of nondiscrimination on the basis of race, seks, sexual orientation, ethnicity, caste, religion, national origin.</p>	<p>7. <i>Sociale banden</i>. A. In staat zijn om met en voor anderen te leven, andere mensen te erkennen en zich om hen te bekommeren, om mee te kunnen doen aan diverse vormen van sociale interactie, en om je te verplaatsen in de situatie van de ander. (Bescherming van deze capability betekent bescherming van instellingen die dergelijke sociale banden gestalte geven en voeden, en ook bescherming van de vrijheid van vereniging en politieke meningsuiting.) B. Kunnen beschikken over de maatschappelijke grondslagen die je wapenen tegen vernedering en in staat stellen tot zelfrespect; het vermogen te worden behandeld als een waardig wezen wiens waarde gelijk is aan die van anderen. Dit impliceert voorzieningen voor uitsluiting van discriminatie op basis van ras, geslacht, seksuele oriëntatie, etniciteit, kaste, religie en nationale herkomst.</p>
<p>8. <i>Other species</i>. Being able to live with concern for and in relation to animals, plants, and the world of nature</p>	<p>8. <i>Andere biologische soorten</i>. In staat zijn om te leven voor en in relatie met dieren, planten en de wereld van de natuur.</p>
<p>9. <i>Play</i>. Being able to laugh, to play, to enjoy recreational activities.</p>	<p>9. <i>Spel</i>. In staat zijn om te lachen, te spelen en te genieten van recreatieve activiteiten.</p>
<p>10. Control over one's environment. (A) Political. Being able to participate effectively in political choices that</p>	<p>10. <i>Vormgeving van eigen omgeving</i>. A. Politiek. Daadwerkelijk kunnen participeren in politieke keuzes die je leven</p>

<p>govern one's life; having the right of political participation, free speech and freedom of association. (B) Material. Being able to hold property (both land and movable goods), and having property rights on an equal basis with others; having the right to seek employment on an equal basis with others; having the freedom from unwarranted search and seizure. In work, being able to work as a human being, exercising practical reason and entering into meaningful relationships of mutual recognition with other workers.</p>	<p>sturen. In staat zijn tot uitoefening van het recht op meningsuiting en vrijheid van vereniging en vergadering. B. Materieel. In staat zijn eigendom te verwerven (zowel onroerende als roerende goederen) en om eigendomsrechten te hebben op gelijke voet met anderen. In staat zijn tot daadwerkelijke uitoefening van het recht om werk te zoeken op gelijke voet met anderen, om gevrijwaard te blijven van ongegronde inspectie en inbeslagneming. Op de werkplek arbeid kunnen verrichten als een menselijk wezen dat de praktische rede beoefent en zinvolle relaties van wederzijdse erkenning aangaat met andere werkkenden.</p>
---	--